

ARTO MUSTAJOKI

MINÄ-POSITIO JA FAKTAPOHJAISUUS TIETOKIRJALLISUUDESSA

Yleistajuista tietokirjaa työstävillä on erilaisia vapauksia kuin tieteellisen teoksen kirjoittajilla. Tietokirjailijat heittävät yleistajuisissa teoksissa eri tavoin mukaan omaa persoonaansa, ja faktojakin voidaan lähestyä joustavammin kuin akateemiselle yleisölle suunnatussa tieteellisessä kirjoittamisessa.

Olen poiminut tarkasteltavaksi kolmen kokeneen tietokirjailijan viime vuonna julkaistut kirjat: Perinnöllisyystieteeseen erikoistuneen filosofian tohtorin **Tiina Raevaaran** *Minä, koira ja ihmiskunta* (Like) käsittelee lajien välisen yhteiselon historiaa. Viestinnän professorin **Anu Kantolan** johtaman työryhmän *Kahdeksan kuplan Suomi* (Gaudeamus) puolestaan perehtyy yhteiskunnan muutosten syviin tarinoihin. Kolmantena tarkastelussa on kielitieteilijä **Janne Saarikiven** *Rakkaat sanat* (Teos).

Kiinnitän katsauksessa huomiota erityisesti kirjoittajien minä-positioon ja teoksissa esitettyjen väitteiden faktapohjaisuuteen. Minä-positiolla tarkoitan kirjoittajan oman

persoonan läsnäoloa tekstissä. Kumpikin näkökulma on keskeinen, kun pohditaan tietokirjojen yleistä luonnetta verrattuna tieteelliseen kirjoittamiseen oman alan akateemiselle yleisölle.

Tieteellinen kirjoittaminen pyrkii olemaan neutraalia ja objektiivista siinä mielessä, että tutkijan omat mieltymykset tai kokemukset eivät pääse vaikuttamaan tutkimustuloksiin tai niiden esittelyyn. Tutkijan tehtävänä ei ole kertoa itsestään vaan maailman, luonnon, yhteiskunnan sekä ihmisen kehon ja mielen ilmiöistä. Tämä on keskeinen peruste sille, että tieteellinen tieto määritellään parhaaksi mahdolliseksi käytössä olevaksi tiedoksi, kokemustiedon ja intuitiivisen tiedon vastakohtaksi.

Tiina Raevaaran teoksessa *Minä, koira ja ihmiskunta* minä-positio saa tietokirjoille hyvin epätyypillisen muodon.

Vaikka tehtävä ei ole helppo, monet tutkijat kokevat vapauttavana päästää irti tutkimusjulkaisujen tiukoista raameista.

Kun tutkijat kirjoittavat niin kutsutulle suurelle yleisölle, he hyppäävät ulos tieteellisen kirjoittamisen ahtaista raameista ja astuvat maaperälle, jossa heidän esitystapaansa eivät rajoita tiedeyhteisön eettinen koodisto tai muut sen normit – ainakaan niiden rikominen ei ole este julkaisemiselle. Vaikka tehtävä ei ole helppo, monet tutkijat kokevat vapauttavana päästää irti tutkimusjulkaisujen tiukoista raameista.

Tutkijat eivät irrottele tietokirjoja kirjoittaessaan vain omaksi ilokseen, vaan he tietävät, että oletettu keskivertolukija ei halua tarpoa läpi kuivakasta tieteellistä tekstiä, vaan lukee mieluummin tarinoilla ja oma-kohtaisilla kokemuksilla väritettyä kerrontaa, jossa kielellinen leikittely ja huumori ovat sallittuja, jopa toivottavia tyylikeinoja.

Yksi tekstin kiehtovuutta lisäävä elementti on kylmistä faktoista irtaantuminen rohkeitten hypoteesien ja sepitelmien avulla. Tarinallisuus ja tietynasteinen fiktiivisyys ei tarkoita kaunokirjallisuudelle ominaista kuvitteelliseen maailmaan sijoittuvaa juonta – mitä sitäkin näkee joskus tietokirjoissa –

vaan tutkijan omien näkökulmien ja tulkin-tojen esittelyä varsinaisten faktojen rinnalla.

AINEISTONA SADAT HAASTATTELUT

Aloitin kirjojen analyysin Anu Kantolan työryhmän kirjasta *Kahdeksan kuplan Suomi*, joka on tarkasteluun valitsemistani kirjoista lähimpänä perinteistä tietokirjaa. Se on oikeastaan yleistajuistettu loppuraportti hankkeesta, jota Suomen Akatemian strateginen neuvosto rahoitti. Kirjoittaessaan yleistajuisten tietokirjan tutkijat toimivat juuri niin kuin heidän toivotaankin toimivan ainakin siinä tapauksessa, että heidän tutkimuksensa on ollut verovaroin kustannettua: tutkimustulokset tuodaan akateemisen yleisön ohella koko yhteiskunnan käyttöön.

Kantolan työryhmän kirjan minä-positio liittyy itse tutkimuksen tekemiseen. Johdannossa ja loppuluvussa kuvataan tutkijoiden kokemuksia siitä, miten he toteuttivat hankkeen pohjana olleet haastattelut. He perustelevat myös, miksi tietyt ihmisryhmät valikoituivat tutkimuksen kohteiksi. Tutkijoiden

Kahdeksan kuplan Suomi, *Rakkaat sanat* ja *Minä, koira ja ihmiskunta* ovat kaikki teoksia, jotka on kirjoitettu suurelle yleisölle.

omat persoonat eivät tule esille muulla tavoin, edes pohdintoina siitä, kuuluvatko he johonkin valitusta kahdeksasta ihmisryhmästä – lukijan näkökulmasta he eivät kuulu mihinkään niistä.

Tutkimustyön prosessin kuvaaminen tutkija-minän kautta on luontevaa, kun kirja perustuu kokonaisuudessaan tutkijan tai tutkimusryhmän omaan tutkimukseen. Samalla tavalla **Ilkka Hanski** kertoo tutkimustyöstään kirjassa *Tutkimusmatkoja saarille* (2016) ja **Daniel Kahneman** yksin tai työtoverinsa **Amos Tverskyn** kanssa tekemistään kokeista kirjassa *Ajattelu, nopeasti ja hitaasti* (2011).

Kantolan ryhmän aineiston muodostavat 350 haastattelua. Tämän laadullisen materiaalin perusteella tutkijat tekevät johtopäätöksiä

kunkin ihmisryhmän erityispiirteistä. Vaikka analyysi pohjautuu haastatteluihin, siinä on väistämättä paljon myös tutkijoiden omia valintoja, kun he nostavat moninaisesta aineistosta esille kunkin ryhmän tärkeimmät erityispiirteet.

Erytispiirteiden kautta päästään yhteenvetotaulukkoon, joka mahdollistaa ryhmien keskinäisen vertailun. Ryhmien väliltä paljastuu sekä järjestelmällisiä eroja että yksi yhteinen tekijä, jota tutkijat luonnehtivat käsitteellä ”suuri ruuvi”. Se näkyy kunkin ryhmän elämässä hyvin eri tavoin, mutta sen kiristävä voimaa yksikään ei pääse nykymaailmassa pakoon.

Tutkijoiden tekemät tulkinnot ja johtopäätökset ovat osa tieteellisen menetel-

män soveltamiseen liittyvää ammattitaitoa. Heidän ei tarvitse ruveta kehystämään tuloksiaan omilla tarinoillaan tai kertomuksillaan, koska niitä tarjoavat haastatellut. Nämä tuulahdukset ihmisten arkisesta elämästä tuovat kirjan sisällön lähelle lukijaa, vaikka hän ei kuulisikaan yhteenkään tutki-
tuista ihmisryhmistä. Tätä tukee kirjan selkeä ja raikas kieli.

Jos Kantolan työryhmän kirja on melko perinteinen tietokirja, kaksi muuta tarkasteltavana olevaa kirjaa edustavat uudenlaisia tietokirjallisuuden genreä, jossa kirjoittaja irtaantuu puhtaasta tutkijan roolista ja heittää lukijan eteen koko persoonallisuutensa. Samalla tieteellisen faktapohjaisuuden rinnalle ja välillä ohikin menee henkilökohtaisen kokemustiedon käyttö argumentointivälineenä, tosin Tiina Raevaaralla ja Janne Saarikivellä hyvin eri tavoin.

RAKAS SUOMEN KIELI

Janne Saarikivi on kielentutkija, jonka erikoisalana on etymologia, sanojen historian selvittäminen. Etymologia on vaikea tieteenala, koska sanojen menneisyyden tutkimisessa joudutaan menemään niin pitkälle historiaan, että varmojen johtopäätösten tekeminen on usein mahdotonta. Niinpä kilpaillevien, osittain spekulatiivisten tulkintojen paremmuutta ei voida ratkaista puhtaisten faktojen pohjalta vaan sillä perusteella, mi-

ten hyvin esitetty etymologia istuu laajempaan tiedossa olevaan kontekstiin.

Alan haasteellisuudesta huolimatta (tai sen vuoksi) etymologit vartioivat tarkasti omaa reviiriään ulkopolisilta yrittäjiltä. Tämän sai aikoinaan kokea kirjailija **Veijo Meri**, joka julkaisi suurelle yleisölle tarkoitettun etymologisen sanakirjan tapaisen kirjan *Sanojen synty* (1985) ja assyrologi **Simo Parpola**, kun hän yritti todistaa sumerin kielen suoria yhteyksiä suomen kieleen.

Janne Saarikivi on puhdasverinen etymologi, jolle sanojen historialla leikittely sallitaan. Hyväksyttävyyttä lisäävät Saarikiven uskomattoman laajat tiedot hyvin erilaisista kielistä. Jos haluaisi yrittää väittää vastaan, pitäisi omata vastaavat tiedot.

Toinen arvostelijoita hillitsevä seikka on Saarikiven taituruus väitteidensä esittämisessä. Hän tarjoaa lukijalle omia vakuuttavan tuntuisia tulkintojaan mutta heti perään melkein varoittaa uskomasta niihin. Lukija on kuitenkin jo ehtinyt ostaa idean, ja tiedonmurun vähättely vain lisää lukijan halua asettaa puolustamaan väitteen esittäjää.

Joissakin kirjan luvuissa sanojen alkuperää pohditaan vain nimeksi, joissakin taas se valjastetaan nyky maailman ilmiöiden selitykseksi. Aina lukija ei ole varma, kuinka tosiaan Saarikivi on, mutta sillä ei ole väliä, jos ajatus esitetään kiehtovasti ja nokkelasti.

Kirjoittaessaan rahasta Saarikivi toteaa aluksi, että sitä on vaikea määritellä, ja jatkaa

sitten rehvakkaasti, että kaikki selviää, kunhan tarkastellaan rahaa tarkoittavien sanojen historiaa eri kielissä. Näin selittyy myös se, miksi raha on välillä *riihikuivaa* ja palkka ”suolarahaa” (englanniksi *salary*). Kirjoittaessaan ruotsalaisen ”soutuseuran” vaikutuksesta Venäjän historiaan ja samalla myös *Ruotsi-* ja *ryssä-*sanojen syntyyn Saarikivi toteaa tuon ajan olleen monikansallisuuden, kapitalismin ja globalisaation alkuvaihe, johon jo silloin liittyi myös rikollisuus.

Vaikka olen jonkin verran perillä sanojen etymologiasta ja lainautumisesta ja olen kirjoittanutkin vähän suomen venäläislainoista kirjassa *Kevyt kosketus venäjän kieleen* (2012), Saarikivellä on monia silmiä avaavia uusia löydöksiä. En ollut tullut ajatelleeksi, että sanoilla *orja* ja *arjalainen* on yhteinen tausta.

Kun Saarikivi esitellee historian hämäristä nykyhetken ulottuvia etymologisia polkuja, hän on vielä kielentutkijan roolissa, mutta yhtä suuri asema kirjassa on hänen omilla näkemyksillään, jotka koskevat yhteiskuntaa ja ihmisen perusolemusta. Rakkaudesta ja syn-

---

Hyväksyttävyyttä lisäävät Saarikiven uskomattoman laajat tiedot hyvin erilaisista kielistä. Jos haluaisi yrittää väittää vastaan, pitäisi omata vastaavat tiedot.

---

nistä ei riitä sanoina paljon kerrottavaa mutta sitäkin enemmän ihmiskunnan historiaa määrittelevinä ilmiöinä. Sanojen *Helsinki* ja *Hitler* etymologian voi kuvata muutamalla lauseella, mutta ne saavat aivan uudenlaisen ulottuvuuden, kun kirjoittaja liittää ne omiin ja sukulaistensa kokemuksiin.

Vielä henkilökohtaisempia paljastuksia Saarikivi tarjoaa, kun hän pohdiskelee sellaisten jokaista ihmistä koskettavien käsitteiden, kuten ”häpeä”, ”seksi”, ”lääke” ja ”viina”, alkuperää. Saarikivi kertoo näistä sanoista niin henkilökohtaisesti ja suorasukaisesti, että lukijan mielessä herää kysymys, tokkopa kaikki on ihan totta, menevätköhän ”paljastukset” jo vähän fiktion puolelle.

KOIRA KUMPPANINA

Raevaaran kirjassa minä-positio ja fiktio saavat uudenlaiset tulokulmat. Teoksessa tavoitteena on osoittaa, että ihmiskunnan historiaa ei voida kirjoittaa irrallaan koiran historiasta. Se muistuttaa aiheeltaan **Yuval**

Vaikka Raevaara korostaa vankkaa luonnontieteellistä tutkijataustaansa, läpi kirjan vahvana todistusaineistona kulkee hänen omat kokemuksensa koirista.

Noah Hararin kirjaa *Sapiens* (2012), joka kertoo, miksi omasta ihmislajistamme tuli niin menestykseäs.

Raevaaralla samoin kuin Hararilla on kirjaa tehdessään ollut selvä agenda, johon faktat on täytynyt sovittaa. Sen vuoksi he kumpikin sortuvat valikoivaan asenteellisuuteen enemmän kuin mikä tutkijoille on yleensä tavallista. Kirjoilijoiden minä-positiot ovat kuitenkin täysin erilaisia: Hararin näkökulma on *Homo Sapiensin*, Raevaaran – Tiina Raevaaran.

Vaikka Raevaara korostaa vankkaa luonnontieteellistä tutkijataustaansa, läpi kirjan vahvana todistusaineistona kulkevat hänen omat kokemuksensa koirista. Hän toki mainitsee olevansa erityisen herkkä eläinten läheisyydelle mutta toteaa samalla, että kaikki ihmiset kokevat samalla tavalla, ainakin jossakin määrin.

Raevaaran teoksessa tärkeässä roolissa ovat myös pesivistä linnuista kertovat luontolivet. Niissä esiintyvät emot ja poikaset ver-

tautuvat ihmisvanhempien tapaan hoitaa jälkeläisiään. Raevaara ei kuitenkaan vain samaistu lintujen asemaan pesää kohtaavien onnen ja murheen hetkinä, vaan hän kertoo myös siitä, millä tavalla hän itse kokee lintujen elämän, mikä on osoitus lajien välisen yhteiselon historiasta.

Minä-positio saa tietokirjoille hyvin epätyypillisen muodon kirjan kehyskertomuksen kautta. Tätä kuvastaa jo kirjan lukujen päiväkirjamainen otsikointi. Kyse on kirjoittajan omista ponnisteluista pois masennuksesta, alakulosta ja uupumuksesta. Tässä koiralla on keskeinen rooli, koska se (vai pitäisikö sanoa: hän) ymmärtää paremmin kuin yksikään ihminen.

Raevaara kirjoittaa koirasuhteen merkityksestä hyvin liikuttavasti ja uskottavasti. Lukijaan se vaikuttaa enemmän kuin viitaukset koiran ja ihmisen suhdetta käsittelevään tieteelliseen kirjallisuuteen. Kyse ei ole fiktiosta, koska tunteet ovat todellisia ja aitoja. Mutta niiden kautta astutaan tie-

teellisen tiedon maailmasta kokemustiedon maailmaan. Tätä voi verrata tietyllä tasolla Kantolan työryhmän kirjaan, tosin sillä erotuksella, että he kuvaavat 350 tapaustutkimusta, Raevaara yhden.

Käsiteltävänä olevat kirjat osoittavat, kuinka erilaisia hyvät tietokirjat voivat olla minäpositioltaan ja faktapohjaltaan. Kantolan työryhmän kirja oli Tieto-Finlandia-ehdokkaana. Kun hain Raevaaran kirjaa Juupajoen kirjastosta, kirjastonhoitaja kehui sitä parhaimmaksi ikinä lukemistaan kirjoista. Saarikiven kirja saa varmasti suuret määrät lukijoita, jotka haltioituvat hänen valtavasta tietomäärästään ja tavastaan käsitellä elegantisti ja oivaltavasti ihmisen ja yhteiskunnan kipeitä kysymyksiä.

—
Kirjoittaja on Helsingin yliopiston venäjän kielen ja kirjallisuuden emeritusprofessori.

KIRJALLISUUS

- Kantola, Anu ja työryhmä 2022. Kahdeksan kuplan Suomi. Yhteiskunnan muutosten syvät tarinat. Helsinki: Gaudeamus.
- Mustajoki, Arto 2022. Valikoivaa asenteellisuutta vai rakentavaa skeptisyyttä? <https://blogs.helsinki.fi/mustajok/2022/12/14/valikoivaa-asenteellisuutta-vai-rakentavaa-skeptisyytta/>. Viitattu 29.5.2023.
- Raevaara, Tiina 2022. Minä, koira ja ihmiskunta. Lajien välisen yhteiselon historia. Helsinki: Like.
- Saarikivi, Janne. 2022. Rakkaat sanat. Helsinki: Teos.